

ԺԱՄԱՆԱԿ

ԳԱՆԴԷՍ ԳԱՅՐԵՆԱՆՈՒԷՐ

18 ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ

Բ. ՏԱՐԻ 1864

ԹԻԻ 52

ԿԵԿՐԱՊԱՐԱՆԻ ԵՐԵՈՒ ՇԱԲԱՏԻ ԱՆՓԱՐՄԵՆ ԸՆԴՈՒՄ ԵՐԵՐԸ :
ԵՆԴՈՒՄ ԵՐԵՐԸ ԵՆԴՈՒՄ ԵՐԵՐԸ ԵՆԴՈՒՄ ԵՐԵՐԸ :
ՄԵԼԻ ԵՐԵՐԸ 4 ԴԵՐԵՐԸ :
ԴՆՈՒՄ ԵՐԵՐԸ ԵՐԵՐԸ ԵՐԵՐԸ ԵՐԵՐԸ ԵՐԵՐԸ :
ՄԱՐԿԱՐԱՆԻ ԵՐԵՐԸ ԵՐԵՐԸ ԵՐԵՐԸ ԵՐԵՐԸ :
ՄԱՐԿԱՐԱՆԻ ԵՐԵՐԸ ԵՐԵՐԸ ԵՐԵՐԸ ԵՐԵՐԸ :

ԴՆՈՒՄ ԵՐԵՐԸ ԵՐԵՐԸ ԵՐԵՐԸ ԵՐԵՐԸ :
ԵՐԵՐԸ ԵՐԵՐԸ ԵՐԵՐԸ ԵՐԵՐԸ ԵՐԵՐԸ :
ԵՐԵՐԸ ԵՐԵՐԸ ԵՐԵՐԸ ԵՐԵՐԸ ԵՐԵՐԸ :
ԵՐԵՐԸ ԵՐԵՐԸ ԵՐԵՐԸ ԵՐԵՐԸ ԵՐԵՐԸ :
ԵՐԵՐԸ ԵՐԵՐԸ ԵՐԵՐԸ ԵՐԵՐԸ ԵՐԵՐԸ :

Պ. ՓԱՆՈՍԵԱՆԻ ՎԱՐԱԳԱՆ ՈՒ ԱՆՈՐ ԶԱՄԱՐԱՆԱԾԻՆԵՐԸ

Վարագայ անուն թերթը երեւոյն է ի վեր քանի մը խմբա-
գիրներ փոխեց. վերջինս եղաւ Պ. Փանոսեան :

Վարագայն ընթերցողները մեզմէ ազնի կրնան փոխել թէ
որչա՞ր ձանձրացուցի՞ր երկարաբանութիւններ, տաղանգացի՞ր
կրկնութիւններ, անհամաձայն անոյն գաղափարներ, բարբա-
րութիւն տրամաբանութեան զուրկ առարկութիւններ խճողած
կան անոր մէջ :

Այլ սակայն Պ. Փանոսեան իր գրածաց արժէք տալու
մէջ շատ վարպետ է : Կարգացէք Վարագայ մը և կրնաք ցոյց
նել որ անոր մէջ իր անձին վրայ գոյգտու չըլլայ : Զննարու-
թիւն խօսողը ինք, արգարութիւնը պաշտօնանող ինք, արեւ-
թիւն ունեցող ինք, ազգասեր ինք, անշահասէր ինք, վեր-
ջապես հոգւոյ ու մարմնոյ ամէն կատարելութիւններով զար-
դարեալ առաքինի, բարեպաշտ, ազնիւ բարձրացող ու շա-
րը գեանին տակն անցնող, Գ. Կրկնա՞ն, և ամէն խմբագիրներէ
ու մանաւորապէս Ժամանակի խմբագրէն անհամեմատ առաւել
ընթերցան փորձառու և բարձրանալու տնձ մը չըլլայ :

Կարգացէք Պ. Փանոսեանին գրածները, տեսէք Վարագայն փայ-
նելու ընդ ինչ շահաւետ ինչ անգիւտ և մարգար մտքէ ու խել-
քէ շանցած խորհրդածութիւններ կան : Ազգը, Ազգային վար-
չութիւնը և բոլորեալ անոր ճիւղերը, զարգացողը, ու Ա-
ռաջնորդները ու բոլոր խմբագիրները գէղ ի խառա՞ր անդու-
գանալի ժողովուրդ : Զամբուն փայտէն, ու ինք կեցած կ'արգելու զա-
նանք, որը կը փախչի, որը կը շարժւոր լինի, որը կ'ապտակէ ու զա-
նանք քայլ մ'առաջ շանցնելու համար միշտ ձայնը չկորէր կը
պօռայ կը կանչէ :

Այս քանի որ Վարագայ հայալեզու ինչ (սխալ ըսինք Վարա-
գան բողոքական Հայու մ'է, և Պ. Փանոսեան անոր վարձու-
րը) քանի որ Պ. Փանոսեան ունի է երբեք չպիտի թողու որ ա-
նօրինութիւն իր եղբիւրները վերցնէ, և յիշուի ալ ընթեր-
ցողներն ալ անիւ և երկիւղեալ կը լսեն միշտ, և շատն ալ
որ բաժնորդ եղած են, Պ. Փանոսեանին բռնան ճշմարտա-
րութեան վերմ ընտել համար է :

(Բարեկամս մեկը արհամարհ ի վայր այս միջոցին փոխա-
րէ կ'ուզէ գիտնալ Պ. Փանոսեանին ճշմարտապէս և արգա-
րաւոր ընտել : Բեզի բան մը պատմեմ. ասեմ որ ասիկայ խա-
ղիւզ մէջ պիւրի և հայի գործարան մը բացած էր, և գրանդ
փայ խոշոր գրերով այսպէս գրած. Գործարան անիւ և խի-
ւորաբար հայի, հայուր խաղիւզներուն թէ օրուն 330

տրամէն աւելի հայ այն գործարանէն կերած ունի՞ն մի : Ահա
այսպէս Պ. Փանոսեանը իմացիր իր ամէն գործերուն մէջ, և
մանաւանդ լրագրի գործարանին մէջ. Զննարուութիւն, արգա-
րութիւն, իրաւունք բռնելը ընթերցողները, և անոյ հա-
տարակութիւնը նախապաշարել կ'ուզէ. բայց բռն չեղանք իր
ըսածին պէս չէ.) :

Պ. Փանոսեան ինք է, և ինք միայն որ Ազգին կամ Ազգա-
յին Վարչութեան օգտակար խրատներ կրնայ տալ, և չէք տե-
սեր կամ չէք գիտեր որ կրօն, և Քաղ, ժողովներուն ասե-
նին մէջ գրաւորակներն վրայ գրուած է Պ. Փանոսեանի Վար-
գան, և ժողովները անոր ամէն շարժումն խորհրդակցութեան
համեմատ կը շարժին, և անոր ըսածները իբրեւ պատգամ կը
բռնեն :

Այսքան յարգ, այսքան պատիւ այսքան մեծարանք իրաւ
որ կը վայրէ Պ. Փանոսեանին Վարագային, և իրաւունք ունի
ինքնիք իր ամէն թերթին մէջ աննկուշ ակոյցան, մարգարէ,
երեւն ալ վաւեր անուանելու :

Սակայն եկաւ տես որ հասարակութիւնը Պ. Փանոսեանին
կարծածին նման չզգացուիր. ամէն մարդ ստուգիւ ձանձրու-
ցած են այն երգացէք ինչիւն ու յայտն վէ մաւելեցին Կիւրի Ե-
ղիւնիս Կիւրի երկարաբանութիւններէն : Եթէ քանի մ' օրուն
Վարագային քայլէ բով ընթերցող, և ուշադրութեամբ կարգաւ,
պիտի տեսնաւ ամէնքը միեւնոյն թերթ կը զարնեն, միեւնոյն խօ-
սերն են, և ասանկ ընելու ալ իրաւունք ունի, վստի զի ըն-
թերցողները գէղալու են, և կարգաւ ու կարգացածը հասկը-
նալու մասին անկարող. (տես Փանոսեանին Եփեսոսի 33 էրե-
սը) :

Պ. Փանոսեանին քիչ մը պիտի գրուի ընտել գիտէնք,
բայց այս աստիճան երես ունենալը չգիտէնք. Հայ խմբագ-
րութեան այս աստիճան նախապէս ընելու փորձին մէջ չէինք
յուսար զինքը գտնել : Ամէն խմբագրի մէջ կը նետուի, և ամե-
նուն մէջ ալ պղծի կը մնայ, և կը դառնայ իր ընթերցողնե-
րուն կրնէ թէ խօսող իմն է, Զննարուութիւնը իմն է, կարծիք
իմն է, բայց մտիկ ընող չիկայ : Թերթը ձայնէ ի ձայն ընթը-
նելու, և շարժութիւն երկու անգամ հանելու համար նիւթ կ'ուզէ.
Թերթը տեսնող պիտի զարմանայ Պ. Փանոսեանին ազգասի-
րութեանը և մանաւանդ գիտնականութեանը վրայ. ասիկայ կար-
գալ ակունքն անմիջապէս ետքը պիտի ձանձրանայ. օրովնեւ
չպիտի հատկնայ թէ ինչ ընել կ'ուզէ, պիտի գործնէ յոյսու-
մին վերջը ձայն որ բաւական հեռու է ասիկային, պիտի ձը-
գէ, և ուրեք, բան մը ընել ուզէր է, անշուշտ ինքն ալ իրեն
համար հասկցող ունի, կամ թէ ինք իր ընթերցողաց կ'երթայ
բացատրութիւն կուտայ : Այս թէ ոչ, պէնի տարբի, հայալեզու

ներ Կախի, Կեանքի, օֆ, Կայքի, Կարգի Կեանքի և այլն հա-
զարուսը և միլիոնաւոր Տըշեր, Գըշեր և այլն շաղակաւորութեամբ
Թիւններէն ինչ կարելի է հասկնալ :

Սակայն Պ. Փանոսեանին ճարտարութեամբ վրայ քիչ մը
կը զարմանանք, վասն զի բաւական յաջողած է ինքզինքը աղ-
գասէր, բարեպաշտ, արդարասէր, ճշմարտասօս ցոյցներու, և
աւերիկայ ամէն ատեն ինքզինքը հրատարակելուն և հոգակե-
լուն արդիւնքն է. ուրիշ խմբագիրներու վրայ կը յարձակի, և
եւրոպայեան պատասխան չըստանայ, կ'ըստի պարծիլ և գո-
ւազանալ, շտեր թէ զինքը մարդու տեղ չգրին, այլ թէ չը
կրցան ինծի պատասխանել : Այսու շանձինք կրնան Պ. Փա-
նոսեանին այս կարծիքէն ըլլալ, սակայն քիչ մը կարգացածը
հասկցող անձինք անգամ կրնան Պ. Փանոսեանին ինչ աստի.
ճան նախատիք ըլլալը զգալ :

Մենք ալ Պ. Փանոսեանին պատասխանելու մտքը չէ որ այս
բանի մը տղերքը կը գրենք, այլ մեր պաշտպանած քանի մը
ինչորոյ վրայ պիտի գտնանք. որոնք արդէն մեր ըսածին հա-
մեմատ վերջ առած կամ առնելու վրայ են :

Մեր միտքը այնպիսի անընկճելի, անյաղթելի և անկործա-
նելի կարծաւոր գրչի մը հետ միջիլ չէ. ու աստիկա մեզի պատիւ
չենք սեպեր. այլ անոր, որովհետեւ ինքզինքը երբեմն մեզի բա-
րեկամ կ'անուանէ, պատուայ յիշատակ մը թողուլ մեր թերթին
մէջ, և միանգամայն առել մը առ իրեն՝ որ և ընդարձակ
զրկելու նիւթ գտնելու, որոյն օր իր թերթին ստուարութիւ-
նը լեցնէ. և ուղղա՛յն չափ շաղակաւոր, փաստաբան, Էֆէն
Էօօօ պատայ կանչէ. և ուղեմէ կոկորդը պատուան իր մաւրը
իր երեսին, մեզի բնաւ վնաս մը չհասցնէր :

Ի Ը Յ Ը Տ Ր ՈՒ Թ Ի Ի Ն Ն Ե Ր

Տառեան Գերգաստանին նկատմամբ մեր
50⁷ Թուով յօդուած մը հրատարակեցինք. ա-
նոր մէջ Վարապային մէկ առարկութեանը, այն
է իշխան բառին վրայ համառօտ և հարեանցի
գիտողութիւն մ'ալ ըրինք : Վարապան որ ինչ
և իցէ նիւթ մը կը փնտռէ թերթ լեցնելու,
ի հարկէ մեր գիտողութեան պիտի պատաս-
խանէր. բայց միայն իր խնդրոյն վրայ չկեցաւ,
այլ մեր բովանդակ գրութիւնը քննելու ելաւ,
և անանկ անարգ եղանակաւ մը, որուն համար
ամէն ուղամիտ անձ կրնայ վկայել թէ սրչափ
տմարդի, անվայել և յանդուգն էր : Վարապան
աս ընելով իր սրտին մաղծը թափել փորձեց
Տառեան Գերգաստանին վրայ, (որուն շար-
ժառիթներն ալ բարեբաղդաբար մեզի անձա-
նօթ չեն . . . և կը յիշենք որ անցեալ տա-
րի Պօղոս Պէյի հոգին քաւարանէն ազատելու
համար ինչ ձիւղեր ալ թափեց տետրակներով
. . . .) և մեր յօդուածը առիթ բռնելի ալ
տեսակ մը խորամանկութենէ յառաջ կուգայ.
մանաւանդ երբ զմեզ կ'ամբաստանէ՝ երկու
պարագայի մէջ, և կը դառնայ Սիրտիչ Պէյին
կ'ըսէ որ «Ժամանակը քեզ պատուեմ ըսած ժա-
մանակը, տես ինչ աստիճան անարգութիւն
կ'ընէ : հայերէն չգիտնալը կը հրատարակէ և

բանկալը նստող աղաներուն քով կը գնէ » :

Սակայն ինչ շահեցաւ Պ. Փանոսեան.
ոչինչ. Տառեան Գերգաստանին արհամարհա-
լուութիւնը, որ այնպիսի բաջաղանայ ակունջ
չգնէր :

Իսկ մեզի համար ըրած գրգռութիւններէն
և անուանարկութիւններէն ինչ քաղեց. —
ոչինչ. միայն թէ աշխարհի առջև մեր համար-
մանը և բարեկամութեանը որ առնէինք իր վրայ,
անարժան ըլլալը յայտնեց :

Պ. Փանոսեան ուրիշ գէնքեր ալ ունի, որ
իր հակառակորդայ գէմ կը բանեցնէ, որն որ
գիտող աչքէ անշուշտ վրիպած ըլլալու չեն :
Երբեմն վիճաբանութիւնը այնպիսի հանգա-
մանքներու կը բարձրացնէ, կամ թէ այնպիսի
ձևերու կը տանի, որոնց թէոր պատասխան
որուի, ըստ արժանւոյն իր ըսածը հերքելու
համար, օրէնքի, կամ քաղաքականութեան
գէմ խօսելու վտանգաւոր հետեւանքներու մէջ
կը թողու : Ի հարկէ տասնիկ պարագայի մէջ
պահուած լուծիւնն ալ իր յաղթութիւնը
պիտի համարէ. և իր ձայնը փառք ողնէր՝ ե-
թէ կան, ծափ պիտի զարնէն :

Ուստի չենք զարմանար իր բարի նախան-
ձաւորութեանը վրայ որ Լոգին մէջ իշխանա-
ւոր անձինք տեսնել չուզէր. և սակայն կը
զարմանանք որ գեռ իր բարի նախանձաւո-
րութեանը մէջ անգամ քանի մը անձինք կան . . .
զորս իշխան կ'անուանէ ինք . . . (Փառք ի-
րեն որ իշխանաւոր անձերու ընտանեաց կար-
ծանու մը տեսնելու, և անոնց աւերակներուն
վրայ բուրի նման վայելու փափաքն ունի) :

Իսկ Տառեան Գերգաստանին իշխան կամ
իշխանաւոր ըլլալուն խնդրոյն մէջ զանազան
հանգամանքներէ ստիպուած կը պարտաւո-
րինք լուռ կենալու, և Պ. Փանոսեանը իր
կարծիքին վրայ կը թողունք. և կը յարգենք
երեւելի Եւրոպացիներու, որոնց գարշապարին
մօտենալու անգամ չկրնար ժամանել Պ. Փա-
նոսեան, և պատուաւոր աղբացիներու կար-
ծիքը :

Դառնանք Պ. Փանոսեանի մեզի գէմ ըրած
անհիմն առարկութիւններուն խիստ համառօտ
պատասխան մը տալու : Մենք Սիրտիչ Պէյը բան-
կալի իշխան աղաներուն քով չնստեցուցինք,
ինչպէս Պ. Փանոսեան կ'ամբաստանէ. այլ հաս-
կցնելու գեցինք թէ մենք Հայքս այն աստիճան
իշխանի կամ իշխանաւորութեան գաղափարէն
հեռացած կամ դայն մոռցած ենք, որ բան-
կալը նստող աղաներուն ալ իշխան բառը կը
գործածենք

... Սկսելով Պէլին հայերէն չգիտնալուն խնդիրն ալ ասոր նման բան մ'է. չէթէ Սը կրտսիշ Պէյը բնաւ հայերէն չգիտեր, այլ գիտէ այնչափ, որչափ Պ. Փանոսեան սգիտեր իր մայրենի լեզուն, և ինչպէս Պ. Փանոսեան իւրեն սովորական կամ աւելի ընտելացած լեզուովը, այն է առձկերէնով իօթի և կը գրէ, ասանկ ալ Սկրտսիշ Պէյը իրեն սովորական և ընտել լեզուովը այն է Վազգիրէնով գրէր է: Պ. Փանոսեանին համար ստուգիւ նախատինք մ'է այնչափ ժամանակ Պօլիս ըլլալը և հայերէն խօսելը և գրելը անկարգ գտնուիլը, ինչպէս մեր գրութեանքը չհասկնալէն ալ յայտնի կ'երևայ, երբ Սկրտսիշ Պէյը երկար ժամանակ Փարիզ մնացած ըլլալով, գիւրուծիւն ու միջոց չէր ունեցած իր մայրենի գրաւոր լեզուն ըստ արժանւոյն սորվելու:

Իսկ միւս անարգական, թշնամական և անձուռնի գրութեանք վրայ արժան է որ անոնց արժեքին համեմատ լուռ կենանք. և թողունք որ ինք մէկ հակասութեանն ի միւսը գլորի. մենք երբ Պօղոս Պէյը իր մահաւրնէն վերջը իրեն արժանաւոր զաւակ թողալ Մաքիմ ծառայութիւն ըրած սեպեցիներ. Պ. Փանոսեան խմբեց. բայց քիչ մ'եարք անոր զաւակներէն Մաքիմ օգուտ կ'ախնարէ. ուրեմն Պօղոս Պէյին թողուցած զաւակները Մաքիմ օգտակար կրնան ըլլալ եղեր. և Պօղոս Պէյ իր կենդանութեան չորսուր իր զաւակացը ընել տալու համար զանոնք նոյն տրամագրութեան մէջ իւրեն արժանաւոր թողուցած է եղեր: Ինչպէս եղեր է որ Պ. Փանոսեանին բերնէն այս խոստովանութիւնը ռահեր է. . . . հրաժ: Սկսելով բացատրութիւն մ'ալ: Սեր հակառակորդը քանի մ'անգամ է որ կը կրկնէ թէ մենք ըսած ունինք թէ մեր Մաքիմ գիտութեան կարօտ չէ. և այլն:

Կը ցաւինք որ ասանկ շնչին և անօգուտ խնդիրներու վրայ վիճարանութիւններ տեղի կ'ունենան, և բանադատութիւնը այս աստիճան անարգութեան հասած է: Ի վերայ այս ամենայնի հարկ կը համարինք այդ ըսածնաւ համար ալ բացատրութիւն մը տալ չէ թէ մեր ընթերցողաց, որոնք արդէն մեր ըսածնէն կը հասկնան և զմեզ ու մեր սգին կը ծանօնան, այլ մեր ըսածները չհասկցող և զմեզ աղէկ ծանցող բայց կամաւ մոռցող Պ. Փանոսեանին:

Դամանակի 23^ր թուոյն Տպագրական յօդուածին մէջ, ազգային խմբագիրներէն ոմանց յանդուգն և անդուսդ աստատակութիւններ

ըր բարոյական և եկեղեցական կարգին մէջ յիշատակելէ վերջը, ըսեր էինք անոնց համար (մեզի ալ հետ առնելով) թէ «Մ. Ս. և այլ» գիտութեանց անունները կը յեղեղենք աւանց զանոնք գիտնալու. Եւրոպական լեզուի մը ծանօթութեամբ զանոնք կը թարգմանենք՝ առանց մեր թարգմանածը հասկընալու, և հասարակութեան առջև կը դրնենք. ասոր համար մեր Մաքիմ գիտնականներն ալ մեզմէ կը փախչին: Եւ իմ մասին կ'ըսեմ, որ գիտութիւն և այլն չէմ գիտեր. և այդ նորատակալ ծառայելու չեմ. Մաքիմ գիտնական կարօտ չէ, քան որչափ ունի կարօտութիւն իտալացիներ, փրոյ, փափան Գործողութիւն ևն.

Եւրոպայի արարքներութեան կը հետեւի որ մենք Մաքիմ համար գիտութիւն պէտք չէ ըսած ըլլանք: Կոյր նախանձախնդրութիւնը, և անմիտ շահասիրութիւնը կրնայ ըսել. բայց ասանկ չէ, ուստի բացատրենք համառօտիւ:

Դամանակի 23^ր թիւէն երկու թիւ առաջ 20^ր թիւը և անկէ առջի մէկ երկու թիւերը կարգացողները կը յիշեն անշուշտ թէ Մաքիմ մէջ քանի մը անձերէ բաղկացեալ խմբակ մը ցուցրցած էինք, որոնք մերթ յայտնի մերթ գաղանի և մերթ ուղղակի ու շատ անգամ անուղղակի կրօնքի դէմ գրութեանք կը հրատարակէին:

Եւ հրատարակութեանց մէջ վարպետ միջոցներ ալ կային իրենց ըրածը ծածկելու, և ուրիշ գոյներ տալու. երիտասարդութիւնը շողքորթելու համար բնութեան օրէնքներու և աղի բացատրութիւններ կուտային. և բարեմիտ անձինքը աներկիւղ ընելու համար ալ գիտութեանց անունները կուտային: Սակայն մենք կ'ըզգայինք անոնց գաղանի նպատակը, և այն պատճառով 23^ր թիւին մէջ վերը յիշուած յօդուածը հրատարակած էինք. այսինքն առանց գիտնական ըլլալու գիտութիւն կը ծախենք (մէկն ալ Պ. Փանոսեան է, որ քաղաքակրթութեան. բնական գիտութեան, և շատ անգամ բնական պատմութեան գաղափարներ կ'ըսէ. . .), և անոնց ներքեւ այն պիտի թոյնէր կը պահենք, որոնք վերջէն Մաքիմ մահացուցիչ պիտի ըլլան:

Կրնայ ըսել Պ. Փանոսեան թէ մեր ցուցրցած խմբագիրներուն գրութեանց մէջ կարգաւոր արժանի յօդուածներ կան, կամ թէ գիտութեանց ճաշակը կայ անոնց մէջ:

Կրնայ ցուցնել Պ. Փանոսեան թէ մենք որեւիցէ ազգային վարժարանի մէջ գիտութիւն դաս տրուելուն հակառակած ենք. . . :

Կրնայ ըսել Պ. Փանոսեան թէ այն քանի մը օրագիրներուն՝ գիտութիւն բառով կամ անունով հրատարակածները խայտառակութիւն չեն . . . և չգաղափարաբանական Կրօնական ժողովէն :

Կրնայ ըսել Պ. Փանոսեան թէ վարժարանի մէջ տրուած գիտութեան դասը ինչօգուտ որ կ'ընէ , նոյնը կ'ընէ նաեւ եթէ օրագիրները գիտութեան դասերու ղեւղին . մանաւանդ այն օրագիրները՝ որոնց խմբագիրները մեղի պէս և իրեն պէս բան մը չեն գիտեր . և այն անձանց համար՝ որոնք գիտութիւն ըսուածէն բան մը չեն հասկնար . և միթէ այս օրագիրները որ գիտութեան անունով վէճ , խռովութիւն , եկեղեցականութեան և կրօնքի դէմ բանակաւորութիւններ կը յարուցանէին , աւելի ալեկ ըրած չէին ըլլար խաղաղութեան սիրոյ , և միաբան գործունէութեան աճելուն և զարգանալուն եթէ պարապէին :

Ի՜նչ այսչափ անտեղի է Պ. Փանոսեանի մեղի դէմ առարկածը , և ձրի ու անխիղճ զրպարտութիւն :

ՏՊԱԳՐԱԿԱՆ ՕՐԻՆԱՅ ԵՒ ԵԼԵԻՄՏԻՅ ՀՈՒՐԱՐԱՂՈՒԹԵԱՆ ԽՆԻՒՐՆԵՐԸ

Պ. Փանոսեան իր Վարդային մէջ Լիւմբուրգի Հոգաբարձութեան վրայ շատ մը գրեւէն վերջը Դամասկոս կը մեղքընայ և կ'ըսէ որ ասանկ քանի մը խնդիրներու մէջ մտաւ , բայց անյաջող դուրս ելաւ :

Սեղի հետաքրքրութիւն եղաւ փնտռելու մեր հրատարակած Թերթերուն մէջ , թէ արդեօք ո՞ր խնդիրներն են Պ. Փանոսեանի ըսածները , որոնց մէջ մենք յաջողած չենք :

Պ. Փանոսեանին նման յանձնապատասխան երևալ չենք ուղեր , որ ամէն ատեն մեր գրածներուն վրայ մեր ընթերցողաց ուշադրութիւնը դարձնենք : Պ. Փանոսեան շատ անգամ մէջ կը բերէ եղելութենէ մը կամ դէպքէ մը առիթ առնելով թէ այն մենք ըսած էինք , ասանկ պիտի ըլլար , ասանկ է , և ահա եղաւ : Ինթերցողն ալ կ'ըսէ այս ինչ խելքի , մարի , փորձառութեան , դատողութեան աւատութիւն է . ամէն ըսածը կ'ըլլայ . ամէն խօսածը կը կատարուի , մարդարէ է . . . է , է է և եղիցի . իր այս փառքին չենք նախանձիր : Իայց ներքոյ մեզ ըսել , Պ. Փանոսեանին խորհածները կը նմանի այն մարդուն խորհած

ներքոյն , որ տուն շինողի մը կամ դեռ հիմնը ձգողի մը կ'ըսէ թէ տանդ համար պատու հաններ պէտք են , այն պէտք են , անշուշտ պէտք են , տես իմ ըսածս պիտի ընես թէ ոչ . կամ թէ տունդ դուռ ունենալու է , անշուշտ ունենալու է , անպատճառ ունեւնալու է . տես թէ պիտի պարտաւորիս դուռ շինելու թէ ոչ . խօսքս պիտի ելլայ , խիստ ապահով եմ : Ի՜նչ ատենց կը նմանին Պ. Փանոսեանին խորհուրդներն ալ . 5 տարիէն , 10 տարիէն կամ աւելի ուշ կամ կանխ ըլլալիքները այժմէն կ'ըսէ , և որ մը ըլլալիքը կը պնդէ : Ինչպիսի բայց միանգամայն կարեկցութեան արժանի վիճակ :

Պ. Փանոսեանին սրտին վրայ անմարսելի երկու խնդիր ունինք , որոնց համար կ'ըսէ թէ Դամասկոս չէ յաջողած . Տղաբաղան օրինաց խնդիրը և Լիւմբուրգի Հոգաբարձութեան ու ասոր վերաբերութիւն ունեցող Մոմճեանի հաշտոյն խնդիրը :

Իայց ի՜նչ գեղեցիկ ժամանակի մը մէջ ենք , որ Դամասկոս ըսածները կատարուած պիտի ցուցնենք հիմա : Չենք ուղեր նորոգել տպագրական օրինաց խնդրոյն վրայ մեր գրածները , մեր ընթերցողները չ'անձրացնելու համար . բայց հիմա որ կ'աւետեւիք հասարակութեան , ինչպէս ուրիշ օրագիրներ ալ ծանուցին , թէ ԿԱՅՍԵՐԱԿԱՆ ԲԱՐՁՐ ՀՐԱՄԱՆԱԽ լրագրաց օրէնքը հաստատուեցաւ . կը պարտաւորինք միայն Պ. Փանոսեանին հասկցնել թէ մեր ուղածն ալ այս էր , և կատարուեցաւ . բարցականութեան , կրօնքի , անձնական պատուոյ , Տէրութեան հրամանաւ հաստատուած պաշտօնական ժողովներու , ինչպէս նաեւ մեր Վարդային Վարչութեան (որ Տէրութեան հրամանաւ հաստատուած Սահմանադրական օրինոք կազմելու է) ժողովներու վրայ նախառական , և թշնամական գրուածներ չ'պիտի հրատարակվին : Կարգացիր Պ. Փանոսեան , կ'իմանաս ինչ եղաւ . Էֆէսոյի մէջ քանի քանի անգամ կրկնած էիք թէ Տէրութիւնը տպագրական օրէնք ունի , և անիկա կը բաւէ . անիկ զատ ուրիշ օրէնք չ'կրնար ըլլալ , կը տեսնէք Պ. Փանոսեան թէ Տէրութիւնը նոր օրէնք հրատարակեց . թէ որ բաւելու չափ օրէնք մը կար . ինչ պէտք կար ուրեմն այս օրէնքին . . . Հիմա ատենն է ուրեմն որ Դամասկոս 29^ր Թիւրին 19^ր երեսին մէջ ըսածներուն մէկ փոքր մասը հոս բերեմ , ձեզի . Պ. Փանոսեան , ցուցնելու համար , որ Դամասկոս ամօթով կամ անյաջող միտցած չէ իր ձեռնարկած խնդրոցը մէջ :

Արդ այս երկրին մէջ տպագրական օրէնք մը կայ, և զայն չենեղու իրաւասութեան ալ Տէրութեան կը վերաբերի, որովհետեւ անկից ունի պաշխեալ իշխանութիւնը: Քննելը ուրեմն թէ վարչութիւնը ինչ իրաւունքով ձեռնամուխ կ'ուզէր ըլլալ տպագրական օրինաց պարտաւորութեանը:

Արդ. վարչութիւնը իբրեւ օրինաւոր իշխանութիւն մը պարտաւոր կը գտնուի Վրդին ամէն տեսակ պէտքերը հագարու: Վրդային խմբագրութիւնը վարչութեան մէջ վարչութիւն մ'է և անանկ վարչութիւն մը որ իբրեւ առանձնաշարժութիւն մը ամէն օր ամէն բանի ազատօրէն միջամտութիւն կ'ընէ, և կարծես թէ Հասարակաց հսկող և իշխող ըլլալու համար ի վերաւոր պաշտօն մը առած է ինչորք և բացարձակ իշխանութեանը: Բայց խմբագրական վարչութեան թերութիւնները և Վրդին ներքին վիճակին մէջ փոխանակ օգտակար ըլլալու՝ փոխարար յատկութիւնները չէին կրնար վերաբերել Վրդ. վարչութեան ու շարքութեան: Եւ որովհետեւ Վրդ. վարչութիւնը Վրդին կողմէն օրինաւորապէս ընտրուած և Սահմանադրութեան իր իշխանութիւնը չափաւորուած է, ինք յիշեալ խմբագրական վարչութեան հետ մեկ տեղ ապրելու և միեւնոյն Վրդի մէջ և միեւնոյն ստորաբաժին վրայ գործելու համար պէտք ունէր որ աւարտ համար ալ օրէնք և սահման պահանջէր, ուստի Տպագրական օրէնքի մը կարեւորութիւնը դադարէ եղաւ: Բայց Տէրութիւնը օրէնք ունի, ինչէն է որ լրագրաց վիճակը յանձնարարութեան կը թաւալի, ի հարկէ կամ Տէրութեան օրէնքը չէր բաւէր, կամ նոյն օրինաց դարձագրութիւնը ըստ օրինի չէր կատարուէր:

Արդ. վարչութիւնը երբ Տպագրական օրինաց ծրագիրը ներկայացնէր Վրդահաւուր ժողովոյ, և յետոյ բարեխնամ կտաւ վարչութեան, հարկաւ կամ անանկ կէտեր պիտի նշանարուէին աւարտ մէջ, որ Տէրութեան օրինաց մէջէն կը պահսէին, կամ աւանակ կէտեր՝ որոնք Տէրութեան օրինաց ճշդիւ չգործադրուէին յառաջ կուգային:

Տպագրական օրինաց մասին Արդ. վարչութեան յոյսքքած հոգը անմեղադրելի է. բայց որում անոր անբաւականութեան արդարեւ էր որ երթալով խմբագրութիւնը մեր մէջ գէշ կերպարանք մը կ'աւանդէ: Այս մասին յայտնապէս վկայած է Օտեան վեհ. Գրիգոր Եփեմեոս Վրդահաւուր ժողովոյ մը մէջ թէ Տէրութիւնը արդէն Տպագրական օրէնքը կատարող պարտեւ պէտքը պահած և նոյնը հոգալու վրայ է: Ընդ ժամանակին է ուրեմն որ Վրդին ալ իր ծրագիրը ներկայացնէ Բ. Դրան, որպէս զի կարելի է որ նոյն իմաստով յօդուածներ աւելցնելու շնորհ ըլլայ:

Ուրեմն Արդ. վարչութեան ձեռնարկածը անօրինաւոր բան մը չէ ու չիկնար ըլլալ. փաստ զի Տպագրական օրինաց կատարողութեան պէտքը բարեխնամ կատարուածութեան կողմէն արդէն զգալի եղած է եղեր. և մեր աղջային խմբագրութեան վիճակը շատնոյ տեղի տուած է աղջայնոց մեծ մասին դժգոհութեանը:

Բայց ինչ զարմանալի բան. անցեալ տարի ճիշդ այս ատեններս էր, երբ տպագրական օրինաց խնդիրը յուզուիլ սկսաւ. և այս տարի նոյն խնդիրն իր վախճանն առաւ. մենք որ կարող չէինք ատանկ մէկ պէտք մը Բ. Դունէն խնդրելու, և մեր Պատրիարքարանէն կը խնդրէինք. անանկ ենթագրելով որ մեր Պատրիարքարանն ալ բան մ'է. հիմա Բ. Դունը մեզի վեհանաձարար կը պարգևէ: Իսկ անոնք որ տպագրական սահմանադրական ազատութեան ճատագով էին, և ատանկ խնդրոյ մը յուզմանը վրայ դժգոհ, ու կը ջանային հասարակութեան ցուցնելու թէ Տէրութիւնը տպագրական կամ բաւ ևս լրագրական օրէնք ունի, և ոյն

կը բաւէ, և միւս կողմէն ալ Պատրիարքարանին կը դառնային կ'ըսէին. դուն Հայոց Եկեղեցիները և վարժարանները կառավարելու միայն իշխանութիւն ունիս, քաղաքական բաներու ինչ կը խառնուիս (տես Էփեմի 91 երեսը), հիմա ինչ պիտի ըսեն. պապանձումն Օգոստինյայի. . . :

Իսկ անգամ պիտի հրատարակենք կայսերական հրամանաւ հաստատուած տպագրական օրինաց թարգմանութիւնը:

Դառնանք Ելեմիոյ Հոգաբարձութեան խնդրոյն վրայ:

Սեր նախորդ թուով յաւելուած մը հրատարակեցինք. և անիկա որովհետեւ մեր բաւականորդաց ամէնուն ձեռքը չէ հասեր, օրինակը դարձեալ հոս կը գնենք:

Ելեմիոյ Հոգաբարձութեան գէմ ղրկաւորապէս վարագործ Հասարակ լրագիրը անտեղի տուաւ և զօգարտական հրատարակութիւններ ընելով տոնէն մ'ի վեր, յիշեալ Հոգաբարձութիւնը ասկէ երկու ամիսի չափ առաջ քաղաքական ժողովոյ բարբեր և պահանջէր է որ իրեն համար եղած ամբաստանութիւնները Յանձնաժողովոյ մը միջոցաւ քննուին, ու եթէ անտեղի վճռուին, քաղ. ժողովը պաշտօնական կերպով քննութեան արգելիքը հրատարակէ:

Արդ լսելը որ նոյն. 16ի օրը այս քննութիւնը յատուկ Յանձնաժողովի միջոցաւ ըլլալով, Ելեմիոյ Հոգաբարձութեան համար եղած ամբաստանութեանց անտեղութիւնը և Հոգաբարձութեան արգելապէս Սահմանադրութեանէն կէտ մը չի չեղիւ յայտնուէր է. բայց այն օրէ ի վեր որ 19 օր է, քաղ. ժողովը պահանջուած Յայտարարութիւնը ըրած չըլլալով, կ'իմանանք որ Հոգաբարձութիւնը իր գործերը գաղտնիցուցեր է, և այս դադարման հետեւեցը պատասխանատուութեան ինքզինքը ազատ ծանուցեր է քաղաքական ժողովոյ:

Հարկ չէ ըսել թէ այսպիսի դժբաղդ վիճակի մը մէջ Ելեմիոյ Հոգաբարձութեան գործէ դադարումն ալ որչափ փաստ կրնայ հասցնել Վրդին. կը յուսանք թէ քաղ. ժողովը, որ Ելեմիոյ Հոգաբարձութեան դադարման վիճակը չէ ընդունիր, կը փութոյ նաեւ պարտաւորապէս անօրինելով, վերջ տալ այս ցաւով տարաձայնութեանց, որ ասկէ տարաբարութիւն չեն ընէր աղջայնոց վրայ:

Սահման Միկրոյ աղայի խնդրոյն համար կը լսելը թէ լուծուէր է: Պեկեան ինչ ամբաստանութիւն որ ըբերէ անոնց, մենք մի առ մի գրուէր, և անոնց համար Սահմանի տուած պատասխանն ալ միանգամայն նշանակուէր, ու այնպէս տեղեկագիր մը պատրաստուէր է: Այս տեղեկագիրը Սահմանի վրայ և ոչ մէկ խորհրդակցութիւն մը չի յայտնուէր եղեր, և արդէն ալ զայն ստորագրէր են, մեր լսածին համեմատ, Բաղուսակ պէ, Կոնստանտնուպոլիս և Սահման Միկրոյ աղայ. բայց Պ. Պեկեան չէ ստորագրէր, ըսելով թէ ոչ իբրեւ ժողով, այլ իբրեւ քաղաք. և դիպրոտութիւն ընելու իրաւունք ունէր: Կատարողներն այս չէ ընդունալու Յանձնաժողովին, և չենք պիտի թէ ինչ եղաւ մինչև ցարդ. կամ ինչ պիտի ըլլայ:

Պ. Պեկեանի կը յիշենք Սահմանի մէջ մեզի գէմ հրատարակած նամակը, որ հրատարակուէր ինքզինքը ամբաստանող կանուաներ և հոյ կ'ըսէր Սահմանի, իր ձեռքը գտնուած փաստը, այն է Սահմանի տարաբարութեան անվաւեր ըլլալը ոչ ոյնքն կրկնատու մարի կանանով չենուած չըլլալը (ամէն մարդ գիտէ Սահմանի կրկնատու մար չի կանանով) օգուտ մը չունի. քանի որ խորհրդակցութիւն մը ապացուցած չէ, և քանի որ ոչ քիչ կրնայ ըսել թէ կրկնատու մարով պատրաստուած տեղեկութեան մէջ խորհրդակցութիւն չկրնար ըլլալ:

Յորմար պատեհաւ պիտի խօսինք այս խնդրոյն վրայ:

ւոր խնդիրներ կան, որոնք եթէ յաջողութեամբ այսինքն ձեր ուղածին պէս լուծուին, Սահմանադրութեան, կամ նոյն իսկ Վարչութեան մեծագործութիւնները պիտի ըլլան. իսկ թէ որ ձեր ուղածին համաձայն վճիռ չեղայ, ի՞նչ պիտի ընէք: Ըրդէն Սոմճեանի համար ըսածնիդ պիտի ընէք. մէկ կողմէն պաշտօնական վճռոյ յարգանք կուտայ, ըսելով թէ անկիւս գող եմ. բռնուած եւ դատաւարութեամբ եմ. միւս կողմէն ալ կ'ըսէք թէ, եթէ Քաղաքական ժողովը Սոմճեանը անմեղ հանէ, անօգուտ բան է. հասարակութիւնը դարձեալ իր գիտցածին վրայ չպիտի փոխուի: Ըսել է որ, եթէ կրնաք, պիտի համադէր հասարակութիւնը, որ ստակ, տուրք չիտան, ինչու որ ձեր խօսքը չկատարուիր, եւ դուք պղտիկ մնացած էք. բայց կ'աղաչեմ որ մը տածէք թէ, ամառկանով նստող կամ նստելիք յանձնաժողովը անդամները ստակ կ'ուզեն, կամ պիտի ուզեն:

Ո՛հ, Պ. Փանոսեան, ճիշդ ժամանակն է որ ես հրամանքիդ համար ըսեմ. տարի մ'է որ զանազան բարեկարգութիւններ առաջարկեցիր, եւ ամենուէն մէջ ալ գրեթէ անյաջող ելար. Արօնական ժողովը կողմանէ իբրեւ ամբարիշտ դատաւարանուցար, եկար մեղոյ ըսիր, խաբէցիր ժողովը, եւ դարձեալ անոր ներողամտութիւնը չարաչար գործածելու սխար: Երկու անգամ է որ Քաղաքական ժողովը կողմանէ ալ կը հերքուիք, եւ ձեր գրածներուն, սխալ, սուտ եւ զրպարտութիւն ըլլալը կ'ապացուցուի ու կը հրատարակուի. եթէ ամէնալ ըսուած բան մը կայ, ան ալ հիմա պէտք էր եւ ձեզի համար, Պ. Փանոսեան. կրնաք ըսել որ չխաղող միայն Լսուած է, եւ մարդ եմ սխալեցայ, ու ազատիլ այս ամբառ ամենութիւններէն, եւ յաճախին ձեռքէն, ուր ինկած էք, եւ երեսը ու ազատելու հընարը չիկայ. մենք ալ գիւրաւ չենք թողուր մեր ձեռքն իյնողներուն օձիքը. իրաւ է որ շատ անգամ ալ լուծիւն կը պահէք, բայց ընթերցողաց ըջմտութիւնը փտահելով, թէ անոնք Վարչապետի կամ ուրիշ անոր նման մեզի հակառակորդ երկցող օրագրի շաղակրատութեանը, սուտ ու սխալ խօսքերուն ականջ չեն կախեր:

Սենք կը կարծէինք որ Արօնական եւ Քաղաքական ժողովները իրենց օրուան կարգը Պ. Փանոսեանի Վարչապետին կ'առնեն, եւ բան գործ ըրած են անոր առաջարկութիւնները կատարելու եւ առարկութիւնները լուծելու: որով մարէն կ'անցնէր, որ անոնք արհամարհող

ուղթիւն մը կը պահէն եղեր. ի՞նչ փառք է այս Պ. Փանոսեանին, որուն արժէքը միայն ինք գիտէ: Թող ուղածին չափ պուայ կանչվուտէ, իր ընթերցողները նախապաշարելութեան խիստ վարպետ միջոց մ'է պուալ կանչելը, եւ մենք ու ինք ալ, անանկ կը յուսայինք որ Քաղաքական ժողովը դարձեալ իր արհամարհող լուծիւնը շարունակելով, առիթ պիտի տայ Պ. Փանոսեանին գողողանալու եւ իր ընթերցողաց գողցելու թէ իր ըսածը ստաց է, ինք ինչ որ կ'ըսէ պէտք է իբրեւ պատգամ ընդունուին. բայց այս անգամ իր ակնկալութեանը համեմատ չեղաւ, եւ ով աղէփա, հարուածն ալ խիստ ծանր եւ անակնկալ ու անյուսալի վայրկեանի մէջ իջաւ:

Ճիշդ ասոր նման են ուրիշ ամէն խնդիրները, որոնց մէջ մտած է Պ. Փանոսեան. եւ եթէ անոնց համար պատասխան մը չտեսնըվիր, չէ թէ իրաց եղելութիւնը Պ. Փանոսեանին ըսածին պէս ըլլալուն համար է, այլ արհամարհող լուծիւնն զատ ուրիշ բաժին մը Պ. Փանոսեանին չվայելուն համար է:

Սոմճեանի խնդիրն ալ այս կարգին մէջն է: Սեր ընթերցողները թող փտահին թէ, թէպէտ Սոմճեանի տեղորոշները անշաւեր ընդունուած են, այսինքն տոմարակալութեան օրէնքով գրուած չեն ըսուած է. բայց խաղախութիւն մը չէ ապացուցուած, եւ որուն համար Պ. Պէկեան իբրեւ արհամարհող չէ ուղեր ստորագրել, այլ իբրեւ արհամարհող, գիտնալով թէ ո՞ր պիտի կայանայ վախճանը:

Պէկեան այնչափ նեղը մնացած է որ ինք այս ընթացքով մէջ ինկած է անայլ տեղը կապելու. թէ որ Սոմճեան պարտաւոր ըլլար եւ ամօթով, չէր համարձակէր նոյն իսկ քննիչ Յանձնաժողովին առջև Պէկեանի կծու խօսքեր ըսելու եւ համարձակ ու աներկիւղ պատասխանելու: Սոմի խնդիրը արդէն մեր ընթերցողները գիտեն. Սոմճեանի դէմ երբ Պէկեան 40 օրացի պահութիւնը կ'առարկէ, Սոմճեան ժամանակ չունենալով մտածելու, կ'ըսէ թէ, եթէ այդ պահապար կայ, ու արժան դատուի որ ես հատուցանեմ, իբրեւ կըզուլու ատեն անհոգ գտնուող մը, կամ անդգու շարար սխալող մը, այդ տուգանքը կը վճարեմ: Վերջէն Սոմճեան կ'ըսէ Պէկեանի. դուք Պ. Պէկեան, մոմատուէնը մնացած մոմը կըռուած ունիք. հապա ինչէն գիտէք որ 40 հօխտ պակաս կայ. Պէկեանը կ'ըսէ թէ ես կըռուած չեմ, բայց Պ. Սեւքոն գրագրէն տեղեկացած եմ, որ դուք կըռած տոնենիդ ձերքովը ներկայ է եղեր, տեսեր է որ 40 հօխտ

պակաս ելեր է : Սոմձեան կը պատասխանէ թէ սուտ է , և զըպարտութիւն կ'ընէ : Յանձնաժողովը կը կանչէ Պ . Սելքոնը և կը հարցնէ . Պ . Սելքոն կը պատասխանէ թէ ոչ Սոմձեանին՝ եղած մամը կըսելէն տեղեկութիւն ունիմ , և ոչ 40 հախային պակսութեանն , և ոչ ալ Պ . Պէկեանի անունի բան մը ըսած ունիմ : Կ'ամբաստանեմ զբեղ ևս , կ'ազազակէ Պէկեան , (ինչ առատութիւն է՝ ամբաստանութեան . . .) բայց Յանձնաժողովը կ'արգելու զինքը և կ'ըսէ Պէկեանի . հրամանքնիդ սուտ կ'ըսէք , և ստախոսի իլա՞մ կ'առնէք : Եսոր նման ուրիշ ծանրակշիռ և Պէկեանի անվայել ընթացքը պախարակող խօսակցութիւններ թէպէտ գիտենք , բայց առայժմ զանց կ'ընենք մինչև խնդրոյն վախճանն առնենք : Եթէ մեր զարմանքը գրաւող բանի մը բան կայ , անոնցմէ մէկն ալ Պէկեանի . . . թիւնն է , որ կը յաղթուի , կը ծեծուի , կը նախատուի ու կը դառնայ կ'ըսէ չյաղթուեցայ , չծեծուեցայ , չնախատուեցայ :

Ի վերջոյ Պ . Փանոսեանին բան մը պիտի ըսենք . իրեն խօսելու , գրելու , թերթ լեցունելու շատ նիւթեր տուինք . ուստի պէտք է մեզի շնորհակալ ըլլայ : Սէյմ՝ ալ կարելի է նէ մեր գրածներուն պատասխանելու ժամանակը մեր գրածներն ալ ամբողջ թարգմանէ ու իր թերթին մէջ դնէ , ինչպէս անգամ մ'ըրաւ Պ . Յ . Ոսկանին մէկ նամակին վրայ , որ իրեն դէմ հրատարակուած էր . և վրան ալ կուզէ նէ տարի մը երկուք՝ ճառ կարդայ , պօռայ կանչուըւտէ , կոկորդը պատռտէ : Սէնք ընթերցողաց լուրջ դատողութեւր կը յանձնենք , և ասանկ հինցած խնդիրներու վրայ նորէն նորէն դառնալ չենք ուզեր . թէպէտ գրելէ մենք ալ չենք փախչիր , բայց անարժէք գրութեանց երբեմն լուռ կենալու և երբեմն ալ կարեկցութեան համար պատասխանելու կը զիջանինք . իսկ ընդ վայր բաժնազանաց և գլխաւցաւ երկարաբանութեանց , նախատական և զըպարտական գրուածներու դէմ լուռութիւն կը պահենք . և միանգամայն կը յիշեցնենք Պ . Փանոսեանի՝ նորահաստատ լրագրական օրէնքը :

ԾԱՆՈՒՅՄՈՒՆՔ

Հայ գրավաճառներուն և մեր քով ծախու կը գտնուին հետեւեալները ,
ԴԱՍԱԳՐՈՒԹ ԲԵՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ՀԱՅԵՐԵՆ ԼԵՋՈՒԻ .
Դ . Տպագրութիւն աշխատասիրութիւն Ս . Պ .

Պ . Փափաղեանց : Դասագրքիս Լ . և Բ . Տըպագրութիւնները հետզհետէ սպառելով , երրորդ անգամ տպագրուած է և իր դիւրութեամբ ու պարզ եղանակը շատ վարժարաններու մէջ գործածութեամբը ապացուցուած է : Գին 10 զուրուշ :

ԴԱՍԱԳՐՈՒԹ ԱԶԳԱՅԻՆ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ . Բ . Տըպագրութիւն . աշխատասիրութիւն Ս . Պ . Պ . Փափաղեանց . Դպրային պատմութիւնը , մինչև 1860 մայիս 24 Դպրային Սահմանադրական Վարչութեան հաստատութեան օրը կը հասցնէ , և Դպրային վերջին անցքերն ալ կը պատմէ : Վարժարաններուն մէջ Դպրային պատմութեան դասագիրք մ'ըլլալու և հասարակ ընթերցանութեան համար ալ գործածուելու յարմարութիւնն ունի : Գին 10 զուրուշ :

ԿԵՆՍԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ՊԵՃՃԵԱՆ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆՁՈՒԴԱԿԱՆ ԲԱՐԵՐԱՐԻ : Հայոց Դպրին այս մեծ բարերարին կեանքը , մեծագործութիւնները և բազմաթիւ երախտիքները ու թէ Տէրութեան և թէ Դպրին մատուցած ծառայութիւնները , և ժամանակագրական կարգին մէջ զգալի գլխաւոր անցքերը կը պատմէ : Գին 10 զուրուշ :

ԴԱՄԱՆԱԿ ՀԱՆԻԵՍ ՀԱՅԵՐԵԱՆՈՒԹԻՒՆ Լ . Տրեթերթիւն . Գին 60 զուրուշ :

ԴՐՈՍՏՈՒ Ս . ԵԿԵՂԵՑԻՆ . անոր հախատիրէնք . Գին 1 զուրուշ :

ՀԱՄԱՌՈՏ ԱՇԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹԻՒՆ Ս . Սիւնիէ Էմիլ Նախնական վարժարանաց մէջ գործածուելու յարմար գեղեցիկ դասագիրք մ'է . Գին 7 զուրուշ :

ՏՆՕՐԵՆ — ԽՄԲԵԳԻՐ

ՍՏԵՓԱՆ Պ . ՊՕԴԱՍ ՓԱՓԱԶԵԱՆՑ

Ի ՏՊԱՐԱՆԻ ՅՈՎՀԱՆՆՈՒ ՄԻԻՀԵՆՏԻՍԵԱՆ